

AZ IRINYIEK FÖLDJE ÉRMELLÉKI LÉTAVÉRTES

Az 1970. július 1-jéig önálló Nagyléta és Vértes községek egyesítésével létrejött kisváros Hajdú-Bihar megye keleti peremén, Debrecentől 24 km-re található. Kedvező földrajzi fekvésének, szervező funkcióinak köszönhetően 1991 óta a tíz településből álló Erdőpusztai Önkormányzatok Településeinek Társulása meghatározó kistérségi központja. Lakosságának száma 7160 fő.

A Dél-Nyírség és az érmelléki löszös hát találkozásának termékeny talaja a kezdetektől biztos megélhetést nyújt az itt élőknek.

Az elmúlt századok során több alkalommal csaknem teljesen elpusztult, de a szenvedések ellenére lakóinak mindig volt elég erejük az újrakezdéshez. Nagyléta 1712-1871 között – Nagyvárad civitással – „Biharország” 17 mezővárosa közé tartozott. Hajdú kiváltságára vonatkozó irata – amit Báthory Gábortól kaphatott – nem ismert. Később leírt címereiben azonban szerepel az 1609-es évszám.

Itt élt az Irinyi család.

A trianoni szerződéssel a lakosság elveszítette termőföldjének 40%-át, megszádkodt korábbi nagyváradai orientáltsága. 1920 és 1955 között járási székhely volt.

Városi címét 1996. július 1-jétől kapta vissza.

A fejlesztési tervek között szerepel: a Létavértes-Székelyhíd közötti határátelkelő megnyitása, a középfokú oktatás újraindítása, a turizmus fejlesztése, az életminőség javítását szolgáló városfejlesztés és városszépítő munka folytatása.

Idősebb Irinyi János – A neves gazdatiszt

Irinyi János 1787. január 6-án született Zsákán. Nagyváradon és Egerben járt iskolába. Előbb a székelyhídi, majd a nagylétai uradalom jószágigazgatója. Mindkét birtok Mandl báró tulajdona volt. Amikor 1830-ban megosztják a birtokot gróf Stubenberg és báró Mandl között, Irinyi a létai részre jött felügyelőnek.

Mindkét fia – János és József hírnevet szerzett a szülőföldnek tudományos, irodalmi és politikai tevékenységével határainkon túl.

Keveset tudunk az édesapáról, aki korának kiművelt mezőgazdája, „Biharország” jeles személyisége volt.

Felkészültségükkel ezek a mezőgazdák képezték a magyar értelmiség magvát. Akik lemaradtak, begyepesedtek, azoknak nagybirtokait a gabona- és gyapotkonjunktúra tönkretette.

Először a takarmánynövények termesztését vezette be, mellyel biztosítani tudta a megfelelő állatlétszámot, amivel a talaj táperő-visszapótlását (trágyázását) oldotta meg.

Nagy gyakorlati tudását annak köszönhette, hogy a jelesebb hazai uradalmak mellett ellátogatott külföldre – főként német gazdaságokba is.

Minden új iránt fogékony volt. Jelentős szerepe van abban, hogy a bihari térségben teret nyerjen az úgynevezett „norfolki négyes” vetésforgó, azaz a gabonafélék, kapások-pillangósok termelésének váltakozó sorrendje.

Azt az elvet követte, hogy az uradalom kezében csak annyi föld maradjon, amelyhez biztosított a bér munkás, az élő munkaerő.

Iryni, a gazdatiszt nagy figyelmet fordított az önművelésre is. A XVIII–XIX. század fordulóján számos szellemi nagyságot találunk az ilyen családból származó művészek és politikusok között. Például: Vajda János, Vörösmarty Mihály, Liszt Ferenc, Iryni János, Iryni József.

Eredményes gazdálkodása nyomán sorra építette az új majorokat. Zugmajer és Vidács-féle ekékkel szántott. Lókapák, töltőgető ekék, vetőgépek, szecskavágók, szelelő rosták álltak rendelkezésére. Nagy gondot fordított a kapásnövényekre (elsősorban a milánói kukoricafajtára), igényes volt a vetőmagvak megválasztásában is. A búza minőségét az időről időre vásárolt békési és bánati vetőmaggal biztosította. A termelt mennyiségből értékesíteni is tudott.

Az igás állatokat télen-nyáron istállóba tartotta. Takarmányozásukhoz kukoricacsalamádét, muhart, lucernát használt. Munkálkodása révén a létai uradalom a bihari rész legkorszerűbb és egyben legjövedelmezőbb birtokai közé tartozott. Fegyelmet, rendet követelt, mindenről személyesen kívánt meggyőződni.

Szavajárása volt: „*Ha kell, tedd magad, ha nem kell, küldj mást!*”

Vérbeli gazdálkodó lévén kevésszer fogott tollat. Cikkeit az Összművészet, Gazdaság és Kereskedelmi, Magyar Gazda, Gazdasági Lapok című szakajtóban jelentette meg. Idősebb Iryni János személyét, uradalomfejlesztő tevékenységét igen részletesen írja le Tokai Gyula a „Nagyléta földje és népe” című könyvében.

1856. április 15-én hunyt el Nagylétán az, akiben a reformkor jobbító szándékú fiainak: Iryni Jánosnak és Józsefnek édesapját tisztelhetjük.

Iryni János – A kísérletező tudós hazafi

Az Iryniek törekvése a haladás, a jövő szolgálata. 1836. december 18-án egy Bécsben tanuló 19 éves fiú feltalálta a ma is használt zajtalanul gyulladó gyufát.

Irinyi János a magyar reformkor egyik zsenije, akit sokadmagával méltatlan homály övez. Még azt sem tudjuk bizonyítani, hogy 1817. május 17-én Nagylétán vagy a ma Romániában lévő Albison született. Egyes feltevések szerint édesapjáról, a konok tisztartóról írta meg Eötvös József „A falu jegyzője” című művét.

Irinyi János az apa akaratának megfelelően 1836-ban jeles eredménnyel jogi diplomát szerzett.

A reformkor empirikus, azaz tapasztalati igénye, a magyarországi kapitalizmuson változtatni akarók szándéka vitte a bécsi Polytechnikumba, ahol nem kisebb magyar származású professzortól tanulta a vegyészetet, mint Meissner Pál.

Édesapja eredetileg a Bécsben élő földesúrhoz, Mandel báróhoz irányította. Az előkelő ház rideg fogadtatása nem tetszett az önérzetes fiatalembernek, ezért a külvárosban az öreg „Krüger néninél” bérelt magának lakást.

Gyermekkorától kezdve fogékony volt a kísérletezés iránt. Ezek a bécsi esztendők számára a kiteljesedést jelentették. Az európai polgári demokratikus eszmék közvetlen hatását is itt élhette át. Egy demokratikus magyar nemzetállam megszületésének lehetőségét is Bécs falai között ismerte fel, egy évtizeddel korábban, mint 1848-ban bekövetkezett. Eljutott a tudományos megalapozottsághoz mindaz a belső szabadságvágy, mely ifjú korában hajtotta.

Itt született meg – az önmaga által kevésbé értékelt felfedezése – a zajtalanul gyulladó gyufa (1836. december 18.), mely nevét megőrizte. A tanulmányt jelentéktelen apróságnak tekintette. Elajándékozott találmányából Römer István – akinek Eliz nevű lányát magyar nyelvre oktatta, és közben forró szerelemre lobbant a lány iránt –, meggazdagodott.

Csalódását egy bizonyos Verosta nevű bécsi gyógyszerészhez társulva tüzi-játék készítőként igyekezett feledni. Cégtáblájukon ez állt: „FIRMA VEROST und IRINYI”.

Nyugtalan természetű volt. 1837 decemberében Berlinbe utazott, ahol gyakornoknak állt be az ottani ágyú- és robbanógyárba.

1838 februárjában már mint vegyésztechnikus egy évre szóló útlevelet kapott. Magdeburgba, Kölnbe, Düsseldorfba, Frankfurt am Mainba, Stuttgartba utazott. Nem nehéz párhuzamot vonni gróf Széchenyi István nyugat-európai utazásaival.

Hohenheimben egy időben végezte tanulmányait H.W. Pabsttal, a hohenheimi, majd a magyaróvári mezőgazdasági akadémia nagyhírű igazgatójával. Megismeri a hazinál fejlettebb mezőgazdasági technikát.

1839 őszén gazdász oklevéllel München, Salzburg és Bécs útvonalon korának legképzettebb vegyészeként tért vissza hazájába. Pesten telepedett le.

December 19-én beindítja az első robbanásmentes gyújtókat gyártó üzemét a Terézvárosban (Nyár utca 234.). Eleinte néhány, nemsokára 50-60 munkással dolgozott, s naponta mintegy félmillió gyufaszállat is készítettek. Ez szemet

szűrt az osztrák gyárosoknak. Sok-sok perlekedés, gáncsoskodás és a konkurensek támadásai miatt 1844 tavaszán kénytelen felhagyni a gyufagyártással.

Hazaköltözik szülei nagylétai tanyájára. Ez a hazatérés a hosszú távollét után pihenést jelentett számára.

Maga is tagja volt az iparosítást szorgalmazó Iparegyesületnek, melynek Kossuth Lajos volt az alapítója. Együtt szervezték a magyar ipar első seregszemléjét, az „Első Magyar Iparmű Kiállítás”-t 1842. augusztus 25-től szeptember 21-ig. Az Ipartestület részére tagokat szervez Nagylétán és környékén.

Kémikus hajlamát követve a környék ásványi kincseinek is próbált utána járni. Tőle tudjuk, hogy a homoki részen kimutatható a talaj vastartalma, melyet azonban csak gazdaságtalanul lehetne kiválasztani. (Talán ennek is tulajdonítható a létai, vértesi bor jó minősége.)

1846-ban a Rajnak-vidékre és Franciaország keleti tartományaiba utazik. Érdeklődéssel tanulmányozza a rajnai szőlőkultúrát.

1847-ben tér haza és a vértesi Bácsi szérűn megírja a „Vegyten elemei” című könyvét, melyet abban az évben ősszel Nagyváradon ki is nyomtattat.

Kutató és kísérletező hajlama mellett benne élt a képzett jogász is. Bizonyára részt vett a „Mit kíván a magyar nemzet?” című röpirat megszerkesztésében, majd a „Tizenkét pont” összeállításában. Ez annál is inkább elképzelhető, mivel öccse, Irinyi József a Márciusi Ifjak egyike volt.

1849-ben, a szabadságharc idején Kossuth Lajos személyesen üzent neki Nagylétára, s megbízta a nagyváradai salétromgyár létrehozásával. Ebben az időben gazdasági, közigazgatási központ volt Nagyvárad. A városban felállított kórház vegyi anyaggal, gyógy- és kötőzőszerrel való ellátásának gondja is az ő vállát nehezítette.

Sajnos semmi biztosat nem tudunk Irinyi János katonai rangjáról. Beosztása szerint „hadmérnöki” címet viselt. A leszármazottak (Jánossy B. Sándor és Horváth Emma) tájékoztatása szerint hadnagyként kezdte szolgálatát, majd amikor Kossuth Nagyváradra irányította százados lett, később Görgey javaslatára őrnagy rangot kapott.

Egyik forrás szerint a szabadságharc bukása után 1849 augusztusában öccsével együtt elfogták és a hírhedt Neugebäude pincéjében csukják. (A Krieges Archiv K. U. szerint 1850. január 8-án Debrecenben letartóztatták, majd március 17-én amnesztiával szabadult, és hazautazott apjához Nagylétra.) Más változat szerint a szabadságharc bukása után nem tért haza, hanem Algyesre menekült Dobai Ádám birtokára, ahol paraszti ruhában rejtőzködött, de mégis felismerték és 1849. augusztus 13-án Pestre szállították.

A tárgyaláson kiderült, hogy aktívan nem vett részt a harcokban, nagyváradai tevékenységét inkább gazdasági természetű „mozgósításnak” minősítették. Végül öt 6 évi, öccsét 5 évi börtönre ítélték.

Az ítélethozatal után nem sokkal édesanyja meghalt. A temetésre osztrák zsendárok kíséretében érkezett.

Néhány hónap múlva egy rendkívüli amnesztia rendelet alapján a két Irinyit is elengedték. Ettől kezdve a gazdálkodás gondjait kívánta édesapjával megosztani. Meszezéssel próbálkozott a szikesezés megakadályozására, boronákat tervezett, kereken gördülő gereblyét konstruált, hosszabb gépsorok összeállításával kísérletezett, belefogott a dohánytermesztésbe is.

Tizenöt évvel később az apa meghalt. Száz katasztrális hold termőföld művelésének minden gondja e tudós hazafi nyakában szakadt.

Az akkor élt vértésiek jól ismerték időjós készülékét (barométer), deszkával fedett magtárát, gyümölcskertészetét.

A magánember

Kitartó, türelmes és ragaszkodó kapcsolat után 1866-ban házasságot kötött özvegy Dobayné Baranyi Herminával. Házasságukból két gyermek született: 1868-ban Janka, 1870-ben Lajos.

A magányt és egyedüllétet kedvelő hajlama, bérlőinek spekulációi a birtokát csakhamar felemésztették. Így lett árva-főszolgabíró 1868-ban a vértesi Bácsi szérűn. Négy év múlva Debrecenbe költözött és az István Gőzmalom Társulat számtanácsosa lett.

1888-ban a szeretett feleség meghalt. Négy év múlva újra csomagolt és Vértésre költözött.

Ismert, hogy 1894-ben, mint az alapítók egyike, Pesten részt vett a Természettudományi Társulat 50 éves jubileumi ünnepségén. Ezután már ritkán mozgult ki lakóhelyéről. Látása folyamatosan romlott, a járás is nehezebbé esett. Az agg férfit nővére, Irinyi Antónia gondozta az utolsó hónapokban.

1895. december 17-én 78 éves korában halt meg. Temetése december 19-én volt a Vértesi temetőben.

Irinyi József – Jogász, író, politikus ; (Nagyléta, 1822. – Pest 1859. február 20.)

Író, 1848-ban országgyűlési képviselő. Nagyváradon, Debrecenben tanult, s már itt megkezdte írói pályáját. Megírta „Orlay ház” c. kéziratban maradt drámáját Vörösmarty hasonló című elbeszélése nyomán.

Egyévi joggyakorlat után Biharból az ügyvédi vizsgálja letétele végett Pestre utazott. Ügyvéd azonban nem lett.

Megismerkedett az Aurora kör íróival, munkatársa lett az Athenaeumnak, melynek szerkesztői Toldy, Bajza, Vörösmarty voltak.

1842-ben külföldre utazott. Járt Németországban, Franciaországban és Londonban. Párizsból hazatérve a francia mintájú központosítási rendszer, a centra-

lisztikus eszmék buzgó apostola lett. Nagy figyelmet keltett ebben a szellemben megírt kétkötetes munkája, mely „Német-, francia- és angolországi úti jegyzetek” címmel jelent meg, a cenzúra miatt külföldön (Halle, 1846).

A 40-es évek folyóirataiban több feltűnést keltő, haladó szellemű cikke jelent meg (ezek közül említést érdemel az 1845-ös „A táblabíró” című írása, a „Párizs pajzsa” című kritikája az Életképekben).

1843-ban, a pozsonyi országgyűlés ideje alatt tette le ügyvédi vizsgáját.

1844-ben munkatársa lett a centralisták irányítása alatt álló Pesti Hírlapnak, s abban a külföldi rovatot egészen 1848 közepéig szerkesztette.

Az 1848. évi pesti országgyűlés előtt röpiratot jelentetett meg az „Országgyűlés megrendezéséről”. A nemzetgyűlés megnyitás előtt tagja lett a belügyminiszter által felkért báró Kemény Zsigmond, Lónyai Gábor, Bónis Samu, Csengery Antal mellett annak a bizottságnak, mely a képviselőházi szabályokat készítette elő. Az országgyűlésnek a felozlásig tagja.

A „Márciusi Ifjak” meghatározó személyiségeként részt vett a „Tizenkét pont” megszövegezésében. A tartalmi előkészítésben a hasonló gondolkodású testvérbátyja, Irinyi János is részt vett.

1848. október 8-án a kormány Párizsba küldte, ahol a magyar követségen gróf Teleki László mellett mint követségi tanácsos dolgozott.

1849. április 14-i függetlenségi nyilatkozat hírére hazatért, s részt vett a kormány két debreceni, majd a szegedi ülésén.

A szabadságharc bukása után külföldre akart menekülni, de Grazban elfogták, és a pesti „Újépületbe” zárták. Több hónapi fogság utána a hadi törvényszék halálra ítélte, de Haynau másokkal együtt neki is megkegyelmezett. Előbb Bihar vármegyében vonult vissza, majd Pesten telepedett le, és a szépirodalomnak élt. Ekkor jelent meg első regénye „Béla” címmel (Pest, 1853), majd a „Dicső napok” (Pest, 1857). Lefordította Beecher Stowe „Tamás bátya kunyhója” (1853) és Dumas „A gyöngyösi hölgy” című regényét (1857).

Aktívan vett részt a protestáns egyházi életben is. Figyelemre méltó munkája „Az 1791-i vallásügyi törvény keletkezésének története, közjogi észrevételekkel, a bécsi és a linzi békekötés alapján” (Pest, 1857, Kilián Kiadó).